

Gülüşan Göcen. *İki Yorgun Savaşçı: Sosyal Bilimler ve Din Bilimlerinin Çıkmazları*. 1. Baskı, Ankara: Eskiyeşi Yayınları, 2024. 277 s. ISBN: 978-625-6781-58-0

NURUN NİSA BAYRAM

Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Türkiye
Atatürk University Faculty of Divinity, Turkey
nurunnisa.kilit@atauni.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0002-9630-7853>

İki yorgun savaşçı... Kendilerini ‘modern’ bilim olarak kabul ettirmek için yıllarca savaşan ve yorgun düşen iki bilim: Sosyal bilimler ve din bilimleri. Pozitivist paradigmanın gölgesi altında varlıklarını sürdürmeye çalışmış bu iki savaşçı, kimi zaman paradigmaya boyun eğip kendisini kökten değiştirmeye çalışmış kimi zaman sadece yöntemini değiştirmiş kimi zaman da başkaldırarak yeni yollar bulmuşlardır. Onlarla iştigal eden araştırmacılar da aynı yorgunluğu yaşayan, modern bilimin katı dogmaları karşısında savaşan birer ere dönüşmüştür. Gülüşan Göcen tarafından yayımlanan “İki Yorgun Savaşçı: Sosyal Bilimler ve Din Bilimlerinin Çıkmazları” başlıklı eser bu iki alanın modern bilim içerisinde verdiği savaşa dair yazılmış bir eser olarak düşünülebilir. Çalışma din bilimlerinde nitel yöntem hakkında bir kitap yazmak gayesi ile çıkmış yolun ilk aşaması olarak planlanmıştır (ss. 9-10). Yazar, bu yolda öncelikle yöntem ve niceliği doğuran bağlam hakkında bir eser yayınlayıp daha sonra devamı olarak nitel yöntemi ele alma düşüncesi içerisinde olduğunu ifade etmektedir.

Kitabın kapağında, her bölümün ilk sayfasında ve arka kapak sayfasında kuğu motifi tercih edilmiştir. “Bütün kuğular beyazdır,” önermesine dikkat çekmekle yazar, modern bilimin bilimsel etiketi ile sunduğu bilgileri tek hakikat olarak kabul ettirdiği günlere ve bunun eleştirisine işaret etmektedir. Bilimin koşullardan bağımsızlaştırılarak mutlaklaştırıldığı dönemde¹ Willem de Vlamingh’in ilk defa siyah bir kuğu görüp şüpheye düşmesi ve bilimsel etiketli tüm hakikat iddialarının sorgulanabileceğini düşünmesi, bilim

¹ Max Horkheimer, *Akıl Tutulması*, 100.

tarihçilerince anlatılagelen önemli bir olaydır. Kitapta genel motif olarak kullanılan kuğu ile bu olaya işaret edilmektedir. Bu ve diğer pek çok tartışma ile mutlak doğruluğu iddia edilen bilimsel önermelerin şüpheyile karşılaşmaya başladığı ve modern bilim felsefesinin köklerine kadar sorgulandığı bir sürece girilmiştir. Bu tartışmalar bilimsel yasaların sistemli girişimlerle sınanabileceklerini ilan etmiştir.² Şüphesiz ve kesin bilimsel bilgiye ulaşabilmek kaygısından en çok etkilenen sosyal bilimler ve din bilimleri için bu sorgulama, önemli bir dönüm noktası olmuştur. Söz konusu sorgulamaya dâhil olan eseriyle Göcen, bir din bilimci olarak çalıştığı alanın modern bilimle çatışmalarını ve sorunlarını ele almaktadır. Din bilimleri üzerine çalışan bir araştırmacı öncelikle kendisini tanımalı, kim olduğunu sorgulamalı; sahip olduğu ontoloji, epistemoloji ve metodolojiyi bilmeli ve izlerini sürmeli; modern bilim karşısındaki temel çıkmazlarının farkında olmalıdır. Bahsedilen hedefler tek bir çalışmayı aşacak kadar kapsamlıdır. Eser bu konuları kendisine dert edinen biri için giriş kitabı olarak düşünülebilir. Çalışma yönteme dair yazılmış bir eser olmasına rağmen bilimsel araştırma yöntem ve tekniklerine dair bir içerik barındırmamaktadır. Fakat yazar bu eksikliğe işaret ederek çalışmanın devamı niteliğinde olacak ikinci kitabı ile nitel araştırma tekniklerini ele almayı planladığını belirtmektedir (s. 25). Literatürde bilim tarihi, sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri gibi konulara dair eserler bulunmaktadır. Fakat kitabın özgün tarafı modern bilimi şekillendiren temel tartışmaları, sosyal bilimlerden din bilimine doğru özelleşen bir şekilde ele almasıdır.

Üç ana bölümden oluşan kitap, 'bilim ve modern bilim nedir?' sorularıyla başlamaktadır. Modern bilimi oluşturan felsefenin elementleri olan aydınlanma, paradigma, pozitivizm, determinizm, empirisizm gibi kavramlar açıklandıktan sonra doğa bilimleri ve sosyal bilimlerin ayrımı ele alınmaktadır. Sosyal bilimlerin kavramı üzerinde genişçe durulan eserde sosyal bilimlerde evrensellik, yerellik, öznellik ve nesnellik sorunları ele alınmakta ve sosyal bilimcinin kim olduğu sorusu tartışılmaktadır. Daha sonra çerçeve daraltılarak din bilimleri kavramının ortaya çıkışı, dinî bilim ve din bilimi arasındaki fark ve din bilimcinin kim olduğu sorunu ele alınmaktadır. Son olarak ise çerçeve en dar haliyle din psikolojisi üzerine odaklanmaktadır. Kitabın ilk bölümünde 'bilim nedir?' sorusuna bilimin 'modern' tanımlamasını almadan önceki hali üzerinden cevap aranmaktadır. Yazar

² Orhan Türkdoğan ve Orhan Gökçe, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemi*, 110.

kitabın bu ilk bölümünde salt tarihsel bir bilim tarihi sunmayarak, eleştirel bir modern bilim tarihi okuması yapmaya çalışmıştır. Çalışmanın ilk bölümü özellikle din bilimciler için içinde bulundukları durumu ve konumu anlamaları, meseleyi başlangıçtan itibaren tarihsel bağlamda kavrayabilmeleri ve tüm bu bilgilere eleştirel bir perspektifle yaklaşabilmeleri açısından bir giriş görünümündedir.

Kitap; bilginin tarihsel süreci ile başlamaktadır. Bilgi maziyi ve istikbali bütüncül olarak ele alabilen, tezatları mecz edebilen, insanlığın mayasında mevcut olan ve onu güçlü kılan bir şeydir. Göcen bilgi kavramını detaylıca ele almakla bilginin modern bilimin kendi tekeline alamayacağı kadar insanın özüne ait bir şey olduğuna dikkat çekmeye çalışmaktadır. Çalışmada yazarın ilk çağ, orta çağ gibi ifadeler yerine ilk zaman, orta zaman ifadelerini kullanmayı tercih ettiği görülmektedir. Bunun sebebi orta çağ ifadesinin zihinlerde otomatikman doğurduğu karanlık tanımlamasına bir eleştiridir (s. 33). Yazarın ifadesiyle ilk zaman olarak ele alınan tarihsel dönem, bilginin az; fakat metafizik ağırlığı sebebiyle kutsal kabul edildiği bir döneme denk gelmektedir (ss. 33-34). Bu dönemde kutsal ve kutsal dışı ayrımı yoktur, her şey kutsalla bütünleşmiş olarak görülmektedir.³ Daha sonra insanın şehirleşmesi ve sosyo-kültürel rolünün ön plana çıkmasıyla ilk zamanlardan orta zamanlara doğru geçiş başlamıştır. Semavi dinlerin etkisinin önemli olduğu bu dönemde sosyalleşme ile toplumsal bir hayat ortaya çıkmış, toplumsal düzen ve yapılanmalar oluşmuştur. Dönemin sonunda insanoğlu bilgi mücadelelerine başlamıştır (ss. 35-36). Bu dönemden sonra bilimin her şeye çözüm olacağına dair bir inanç gelişmiştir ve Reichenbach'ın deyimiyle "bilime beslenen inanç, Tanrı'ya olan inancın yerini almıştır".⁴ Göcen günümüze kadar bilimin nasıl yollardan geçtiğini, nerelerde kırıldığını, neden ve nasıl dönüştüğünü anlamak açısından din bilimcilerinin içinde bulunduğu bilgi serüvenine hakim olmasını oldukça önemli bulmaktadır. Bu yüzden orta zamanda Batıda meydana gelen krizleri bilmek, yeni yüzyılın kişiliğini tanımak için elzemdir (s. 41).

Bilim kelimesi duyulduğunda insanların çoğunun aklına önce doğa bilimlerinin geldiğine dikkat çeken Neuman, çok az insanın sosyal bilimleri bilim kelimesi ile ilişkilendirdiğini ifade etmektedir.⁵ Bilimi bilgiyi bir araya getirme ve sistematize etme işçiliği olarak tanımlayan ve insan ürünü bir sanat olarak gören Göcen (s. 73) tüm insanlığın bilgi birikiminin ortak adı

³ Mircea Eliade, *Kutsal ve Kutsal Dışı*.

⁴ Hans Reichenbach, *Bilimsel Felsefenin Doğuşu*, 38.

⁵ Neuman, *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar*, 10.

olan bilimin nasıl olup da modern kelimesiyle vasıflandırılmaya başlanmış olduğunu ve sadece doğa bilimleri ile ilişkilendirilmiş olduğunu sorgular. Modern bilim, kendi kriterlerini sağlamayan her şeyi bilim dışı ilan edip birer bilgi olarak görülmelerini dahi engellemiştir. Bu kriterlere uygun olan doğa bilimleri hiçbir sorun yaşamamış; fakat sosyal bilimler ve din bilimleri söz konusu kriterlerin dışında kalarak kendilerini ötekileştirilmiş halde bulmuşlardır. Uyum sağlamak için empirik olma yoluna giren bu bilimler pozitivistliğe uygun renge bürünmeye çalışmıştır. Oysa yarım yüzyıldır birbirinden kopyalanan fizik kitapları insana hareketsiz bırakılmış bir bilim sunmakta, kötü bir laboratuvar da hazırlanmış olsa dahi, sırf laboratuvar da hazırlanmış olduğu için pek ala bilim olarak adlandırılmaktadır.⁶ Göcen'in işaret ettiği önemli noktalardan birinin sosyal bilimlerin kendini bilim olarak kabul ettirme uğraşı, bunun sonuçları ve eleştirisi olduğunu söylemek mümkün görünmektedir. Modern psikolojinin kuruluş sürecini de bu noktadan eleştirel bir şekilde inceleyen yazar, modern psikolojinin kurucusu kabul edilen Wilhelm Wundt'un ne yapıp da bu madalyayı hak ettiği sorusuna dikkat çekmektedir. Kritik bir kavram olarak laboratuvar kavramına işaret eden Göcen, psikolojinin bir bilim olarak kendini ispat etmek istiyorsa doğa bilimlerine yaklaşmak, onun yöntemlerini kullanmak ve kendi kavramlarını bu bakış açısıyla yeniden inşa etmek zorunda kalışından bahsetmektedir (ss. 113-115). Laboratuvar çıkışlı olmanın bilim olarak tanımlanmak için ne kadar önemli olduğu, modern psikoloji biliminin doğuşunda da kendini göstermektedir.

Aydınlanmanın çocuğu olan modern bilim kavramı incelenirken yazarın ele aldığı önemli bir diğer kavram; pozitivistliktir. Pozitivistlik nicelleştirme için sığ bir yoğunlaşmaya odaklanması ile insani değerleri ve anlamı dışlayacak kadar toplumsal olgulara saplantılı bir inanca dönüşmüştür.⁷ Ayrıca nesnesi gerçek olan ve gözlemlenebilen bilgileri konu edinen bu felsefe bilimi fiziksel alana hapsedmiştir (ss. 53-61). Göcen rasyonalizmi ele aldığı kısımda, akıl kavramına karşılık gelebilecek pek çok kelime bulunmasına rağmen hesap, oran, ölçü gibi anlamların öne çıktığı "ratio" kelimesinin tercih edilmesinin de modern bilim felsefesi ile ilişkili olduğunu iddia etmektedir (s. 60).

Modern bilimin ortaya koyduğu çerçeveden bahsettikten sonra yazar, ona karşı çıkan güçlü eleştirilerin de var olduğuna işaret eder. Eserde Karl

⁶ Gaston Bachelard, *Bilimsel Zihnin Oluşumu*, 36.

⁷ Martin Slattery, *Sosyolojide Temel Fikirler*, 76.

Popper, Thomas Kuhn, Ludwig Wittgenstein, Max Horkheimer, Theodor Adorno, Jürgen Habermas, John von Neuman, Wilhelm Dilthey gibi isimlere ve pozitivism eleştirilerine yer veren Göcen bu eleştirilerin kasıtlı olarak ihmal edilmiş, az konuşulmuş ya da zayıflatılmış olabileceklerini iddia etmektedir (ss. 61-68). Pozitivizme karşı bu seslerin ciddi dönüşümlere sebep olduğu ve bilim tarihinde yeni pencereler açtığı düşünülürse bu iddianın zayıf kaldığı düşünülebilir. Kitabın hacmi ya da kapsamı gereği çok detaylandırılmamış olsa bile pozitivism karşı bu başkaldırlar ve dönüşüme dair incelemeler -okuyucunun kendi eleştirilerini şekillendirirken kullanacağı önemli kaynaklar olacağı için- kitapta görece eksik kalmış gibi görünmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümde doğa bilimleri ve sosyal bilimlerin metodolojik sorunları ele alınmıştır. Doğa bilimleri kendisini bilim olarak çok rahat kabul ettirmişse de sosyal bilimler için durum böyle olmamıştır. Sosyal bilimler zamanını kendisinin bilim olduğunu ispat etmekle geçirmiştir. Açıklamaya dayalı ve nicel anlayışa sahip olan doğa bilimleri anlamaya dayalı sosyal bilimlerin her zaman önünde olmuştur. Göcen bu bölümde modern bilimin en önem verdiği şeylerden biri olan disiplinde uzmanlaşmaya da dikkat çekmiştir (s. 89). Oysa bilim öncesi düşünce sınırları çizilmiş bir fenomeni ele alıp onu çeşitlendirmekle değil çeşitlilikle uğraşmıştır.⁸ Uzmanlaşma insanları noktasal derinliğe götürse de farklı alanlardaki bilgilerden kopuk olmaya ve bütüncül tabloyu görememeye itmiştir. Bu nokta tüm din bilimcilerin öz eleştiri yapması gereken noktalardan biri olarak düşünülebilir.

Göcen'in kavramların köklerinin ve anlamlarının önemine vurgu yapan tutumu sosyal bilimler kavramında da kendini göstermektedir (ss. 91-96). Sosyal bilimler adlandırmasının 19. yüzyıldan sonra ortaya çıkmış bir adlandırma olduğuna ve Comte'un insan ve toplumu fiziki bir gerçeklik gibi ele alma düşüncesinden yola çıkarak öne sürdüğü 'fizik sosyal' ifadesinden türediğine dikkat çeken yazar, bu bakış açısına göre insan ve toplumun bir deney alanı olduğunu hatırlatır. Ayrıca sosyal bilimler bilginin hatırı sayılır kabul edildiği tek yöntem olan pozitivism uygun olabilmek için doğa bilimleri ile aynı yöntemi kullanmaya çalışmış ve bu durum ayağına takılan en büyük problemlerden biri olmuştur. Konu bakımından birbirinden bu kadar farklı olan iki alanın yöntemlerinin aynı olmasının mümkün olmadığını vurgulayan Göcen, tarihsel süreçte bunun farkına varan bazı isimlerin

⁸ Bachelard, *Bilimsel Zihnin Oluşumu*, 44.

tarihin, insanın, ahlakın, maneviyatın ya da kültürün kendine özgü bir yöntemle incelenmesi gerektiğine dikkat çektiğini aktarmaktadır (ss. 97-103). Doğa bilimlerinin kendine hedef edindiği evrensel yasa bulma iddiasına uygun olarak deney yöntemi ile devam etmesinin mantıklı olduğu; fakat insan ve toplumu konu edinen bilimlerin kendilerine özgü yöntemlere sahip olması gerektiği yönündeki seslerin özellikle Almanya ev sahipliğinde dillendirildiğine dikkat çeken yazar, bu seslerin baskılandığı yönündeki fikrini de yinelemektedir (ss. 99-103).

Sosyal bilimlerin doğa bilimlerine göre 'daha az bilimsel' görüldüğü için bir komplekse girdiğini iddia eden yazar, bunun kavramsal ve kuramsal çalışmalardan uzaklaşmaya sebep olduğunu ifade etmektedir. Göcen'in en büyük eleştirilerinden biri belli coğrafyalarda üretilen bilgilerin evrensel damgası ile alan yazına sunulmasıdır. Ayrıca Batı'nın kendi insanı üzerine yaptığı sosyal bilim çalışmalarını sanki tüm dünya insanları aynıymış gibi evrensel etiketle sunması da kitabın haklı eleştiri konularındandır (s. 107). Batı kodlarına sahip modeller, düşünceler ve yaklaşımlar sanki birebir aynı şartlarda yaşıyor muşçasına kendi toplumumuza eleştirilmeksizin aktarılmıştır. Örneğin Maslow, ihtiyaçlar hiyerarşisinin en temel basamağını toklukla ilişkilendirse de İstiklal savaşında Türk milletinin midesini değil bağımsızlığını düşünmesi bu teorisinin her zaman, her durumda ya da her toplumda aynı şekilde işlemeyeceğine verilebilecek en iyi örneklerden olabilir.⁹

Sosyal bilimler insanı anlamaya değil evrensel tanımlara ulaşmaya ve onu açıklamaya çalışan bir bilime dönüşmüştür. Göcen'e göre sosyal bilimlerde yerele dair yapılan çalışmalar, yerel ya da tikel önemsendiği için değil; söz konusu çalışmaların evrensel verilere ulaşma yolunda sunacağı katkı düşünülerek yapılmaktadır. Yerel olarak yapılan bu çalışmalar bir deyişle evrenselci anlayışın birer işçisi gibi görülmektedir (ss. 113-126). Göcen bu çıkmazı aktardıktan sonra bütünleştirici yaklaşımlara işaret ederek bu yaklaşımların tikellerin dahi tümeli yakalama hedefiyle kullanıldığı bilim sahasında pozitivizmin yerel olana karşı oluşturduğu hapishaneden bir çıkış olarak görülebileceğini belirtir. Batı dışı toplumların da var olduğunu, onların da kendilerine has bir insan tasavvuruna sahip olduklarını, yerel olanın evrensel olanın bir parçası olmaksızın kendi başına dahi bir anlama sahip olabileceğini belirten bu yaklaşımın yükselen sesleri yazara göre maalesef yine Batı içerisinde ortaya çıkmıştır (ss. 127-128).

⁹ Türkdoğan ve Gökçe, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemi*, 18-19.

Kitapta 'bilimin konusu/nesnesi olarak insan' ele alınmaktadır: Katılımcı kimdir? İnsan mı, birey mi, kişi mi? Bu üç kavram birbirini yerine kullanılan kavramlardır (ss. 145). İnsan kelimesi, bu kavramlar arasında en eski olanıdır. Fakat modern bilim insan kavramını neredeyse hiç kullanmaz. Kişi kavramını da kısmen kullanan modern bilim daha çok birey ve saha çalışmalarının popüler kelimesi olan denek kelimesini kullanmaktadır (ss. 149-151). Göcen insan olmanın irade ve sorumluluk merkezli yapısından, biyoloji ve sosyoloji arasına sıkışmış birey ve kişi tanımlamalarına modern bilim ile geçildiğini belirtmektedir. Modern bilim bireyi ön plana almakla övünse de aslında insan özü itibarıyla silinip gitmiştir (ss. 152). Göcen'in kavramları derinden incelemeye yönelik tutumu kitabın bu bölümünde de kendini göstermiş, okuyucunun zihninde var olan temel kavramların aslında köklerinin ne olduğu ve nereden geldiği hatırlatılmaya çalışılmıştır.

Çalışma, ilk iki bölümde modern bilim tarihi ile başlayıp sosyal bilimler kavramı üzerine tartışmalar gerçekleştirmekle okuyucunun zihninde belli bir ön hazırlık sağlamak ve daha sonra ana hedeflerinden olan metodolojik sorunlar merkezli bir din bilimleri okumasına geçmektedir. Yazar, son bölüme 'din bilimleri nedir?' sorusuyla giriş yapmakta ve ilk olarak 'din bilimleri' mi yoksa 'dinî bilimler' mi tartışması ile başlamaktadır (ss. 157). Dinî bilimler, bir dinin çerçevesinde şekillenen bilgi alanına verilen isimken din bilimleri dinleri tarafsız olarak ele alan akademik bir disiplindir (ss. 157). Modern dönemle dinin hadım edilmiş, suya sabuna dokunmaz hali gerçek özünün kaybolması anlamına gelmiştir.¹⁰ Elinde sadece kültür ve bazı antropolojik malzemeler kalan din bilimleri ise, aşkın olana dair bilgisini konu dışında bırakmak zorunda kalmış, dini değil dindarı, dinin işlevlerini ve dinin psikolojik ve sosyolojik açıklamalarını inceleyen bir disiplin haline gelmiştir. Göcen din bilimlerinde metafiziğe kapatılan kapıların büyük bir sorun teşkil ettiğini ve dini konu dışı bırakarak çalışmanın anlamsızlığını ifade etmektedir. Bu anlamsızlık dinin var oluşunun ilahi güçlerle değil insani güçlerle açıklanmaya çalışılması ile aşılmaya çalışılmıştır. Yazar din bilimlerinde din ve tanrı gibi önemli kavramlar yerine iş görecektir kutsal kavramının literatüre sokulduğunu belirtir. Kutsalın kendisi değil tecrübesi bilgi konusudur. Bu yüzden din bilimleri kutsalın tecrübesini analiz etmeye kendini adanmış ve bu yüzden de dindar insanı epistemolojinin merkezine koymuştur (ss. 158-164). Çalışmanın bu kısmı dinî bilim-din bilimleri

¹⁰ Bachelard, *Bilimsel Zihnin Oluşumu*, 70.

ayrımını ve din bilimlerinin büründüğü rengi anlamak açısından detaylı bir bölüm olarak görülebilir.

Göcen din bilimlerinde yöntem sorununa temas ederken bilginin uygun bir yöntemle dinamik bir ilişkide olması gerektiğini belirtmektedir (ss. 166-167). Çalışmada nitel ya da nicel metodolojiler arasında bir kıyaslama yapmak, herhangi birini incelemek gibi bir amacın olmadığı vurgulanmaktadır. Kayda değer farklılıkları olmakla beraber iki yaklaşım da bilimin temel ilkelerini paylaşmaktadır.¹¹ Kitapta temel amaç bilgiye ulaşırken tek bir yaklaşımın kutsanmasının sorgulanmasını sağlamak ve doğa bilimlerinin baskısı altında kalan sosyal bilimlerin kendine has bir şekilde ortaya çıkması gerektiğine dikkat çekmektir. Metodolojinin farklı yaklaşımlarını kıyaslamak ve birini diğerine üstün görmek anlamsız ve yersizdir.¹² Buradaki sorun yöntemin sadece nicel yöntem olarak düşünülmesi; bilimin sadece doğa bilimlerinden ibaret görülmesi; ruh, insan, ahlak, tanrı gibi pek çok konunun sadece bilginin konusu dahi kabul edilmemesidir. Din bilimleri bu açıdan ciddi metodolojik sorunlarla karşı karşıyadır. Yazar modern bilim ve sosyal bilimlerin gelişim tarihinden sonra Türkiye’de din bilimlerinin tarihsel sürecini ele aldığı bölüm ile okurların zihninde geçmişe dair bir ön izlem oluşturmaya çalışmaktadır (ss. 171-184).

Yazar ‘sosyal bilimci kimdir?’ diye bir soru sorar (ss. 128-145). Sosyal bilimci kendisini paranteze alması gereken, sahip olduğu tüm birikimi bir yerde kitleyip nesnel olmaya çalışan ve gökten düşmüşçesine kültüründen, dininden hatta kişiliğinden kopuk olması gereken bir araştırmacı mıdır? Kitapta bir insanın içine doğduğu, büyüdüğü kabullerden ve değerlerden koparılamayacağını altı çizilmektedir (s. 135). Bilgi insandan ötekileştirilemez ve öznellik öldürülmeden de nesnel olunabilir, diyor Göcen’in ifadesiyle; her şey, bir insandan çıkar; en nihayetinde (s. 139). Göcen’e göre modern bilim Batılı insanı bilginin merkezine koymakla ve tüm diğer tekileri onun üzerinden açıklamaya çalışmakla kritik bir hata yapmaktadır. Arkonaç’ın kültürel pratiğimizde kartezyen özne tanımlamasının uygun olmadığını ve bireye dair gerçeklik inşasının batıdan ne kadar farklı olduğunu işaret etmesi de bu minvalde düşünülebilir.¹³ İnsanın kültürel arka planı yok sayılamaz ve bu durum evrensel bilgi kavramını çürütmektedir. Yazara göre bir din bilimci kendisini evrensele ulaşma mecburiyeti içerisinde bulduğunda tüm bu çeşitliliği belirli kalıplara

¹¹ W. Lawrence Neuman, *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar*.

¹² Türkdoğan ve Gökçe, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemi*, 105.

¹³ Sibel A Arkonaç, *Doğunun ve Batının Yerelliği: Bireylik Bilgisine Dair*, 14.

sokarak sunmak mecburiyetinde kalmaktadır. Bu noktada çalışmada İslam düşüncesi ile kıyaslama yapıldığı görülmektedir. Göcen inancın merkezde olduğu İslam düşüncesinde bir âlimin merkeze inancı koyarak kendi coğrafyasını ya da toplumunu öne çıkartmadan “evrensellik” okuması yapabildiğine dikkat çekmektedir (ss. 184-195). Yazar’a göre Batı tarafından Doğu’ya dair yapılan eleştirel okumalar bazı Müslümanları öz eleştiri yapmaya ve kendilerini metodolojik açıdan eksik görmeye itmiştir (s. 206). Bazı düşünürlerin İslam düşüncesindeki tıkanmanın sebebinin yerel öğeler olduğunu düşünerek temel metinleri yeni bir okumaya tabi tuttuğuna dikkat çeken (s. 207) Göcen bu düşünürlerin tutumuna karşı nasıl bir yorumu olduğunu belirtmediği için bu kısmın kapalı kaldığı söylenebilir.

Yazar son bölümde ‘din bilimci kimdir?’ sorusunu sormaktadır. Sosyal bilimcinin yaşadığı zorlukları daha ileri düzeyde yaşayan din bilimciler dinî bilimden farklı olarak normatif olmayan tasvirici bir tarza sahiptir. Göcen dini konuda nesnel olma kriterinin sosyal bilimciler arasında en sert şekilde yürütülmeye çalışıldığı kesimin din bilimciler olduğunu düşünmekte ve bunu eleştirmektedir (s. 210). Tüm sosyal bilimcilerin din konusunda aynı oranda nesnel olamama riskiyle karşı karşıya olduğu düşünülünce bu eleştiri oldukça yerindedir. Sorulması gereken önemli sorulardan biri de nesnellik dayatmasının gerçekten bilgiyi korumak için mi yoksa pozitivist paradigmanın kendi kurallarını dayatması için mi kullanıp kullanmadığıdır (s. 208).

Göcen sona doğru ele aldığı tüm sorunları din psikolojisi örneğinde tartışmaktadır (ss. 218-243). Burada anahtar sorulardan biri din psikolojisinin bir din bilimi mi yoksa bir dinî bilim mi olduğudur. Göcen’e göre din psikolojisi olguları açıklayıcı bir tarzda nesnel bir şekilde ele alan ve evrensel yargılara ulaşmayı hedefleyen bir pozitif bilimdir. Dinî psikoloji ise olgulara öznel bir tarzda yaklaşan, yerel bir yapıya sahiptir. Dinî psikolojide din ve psikoloji arasında çift yönlü bir etkileşim söz konusudur. Din psikolojisi kendisini modern pozitivist çerçeve içerisine sıkışmış halde bulurken dinî psikoloji bu indirgemeci tavrı eleştirir ve kendi çerçevesini ve metodolojisini oluşturmaya çalışır (ss. 220-221).

Modern psikolojideki zihinsel süreçlerin nesnel süreçler için elverişli olması, onların çevresel girdiler ve davranışsal sonuçlarla nedensel bir ilişkisinin olması ve bu nedensel ilişkiyi yakalamada deneysel yöntemin en

iyi yöntem olması günümüze de akseden varsayımlardır.¹⁴ Modern psikolojinin bilim olarak anılabilmek için biyoloji kanalından kendisini meşrulaştırmaya çalışmasını, sadece ölçülebileni konu edinerek “bilimcilik” yapmasını eleştiren Göcen (ss. 226-227), “İçinde büyüdüğü felsefeden ayrılıp müstakil bir alan olabilmek, ruha dair bilgiyi ve insanla ilgili kadim bilgileri elinde tutan din ile anılmamak ve çalışmamak için mücadele eden modern psikoloji, belki de modern bilimin en çok kan kaybeden ama yine de savaşılan bilim dalıydı” (s. 224) diyerek durumu özetlemektedir.

Çalışmada günümüzde Müslüman bir bilim adamının hem dinî ilimler-felsefî ilimler çatışması ile uğraşan hem de değişen dünyaya nasıl cevap vereceğini düşünmeye çalışan zor bir durumda olduğuna işaret edilmektedir. İbn Rüşd ve el-Gazali arasındaki tartışmayı günümüzdeki ‘din bilimi mi dinî bilim mi?’ sorusu ile ilişkilendiren (ss. 227-229) Göcen, bu soruya verilecek cevabın din bilimlerinin nesnel ve karşılaştırmalı yaklaşımını ve dinî bilimlerin içsel ve inanç temelli yaklaşımını birleştirmek, birbirlerini tamamlamalarına ve katkıda bulunmalarına izin vermek olduğunu ifade eder (s. 229). Yazar Batının ürettiği tezlerle İslam düşüncesinin antitezler üreterek kendi kadim bilgi birikimini pozitivist renklere boyamak zorunda hissetmesini ve mevcut pozitivist bilgi birikiminin İslami boya ile boyanmaya çalışılmasını eleştirmekte ve Türkiye’de bazı İslam ülkelerinin aksine dinî psikoloji ve İslami psikoloji konusundaki çalışmaların geride olduğuna dikkat çekmektedir. Yazar çalışmanın sonunda kendisine sorduğu kilit sorulardan bahseder: Biz Türkiye’de din psikolojisi ile ne üretiyoruz? Yerel örneklerde çalışarak evrensel bilgi ürettiğimizi iddia edebilir miyiz? Peki, kendi yerelimize dair ne gibi kavram ve kuramlar üretebiliyoruz?

Eser, bir din bilimcinin kim olduğu ve ürettiği şeyin ne olduğu keşmekeşine cevap olarak yazılmış bir eserdir. Göcen kendi bulduğu cevapları okuyucu ile paylaşmaktadır. Kitap bu açıdan bir din bilimci bakış açısıyla yazılmış sistematik bir tarihsel metodoloji okuma denemesi olarak görülebilir. Çalışma sosyal bilimler ve özellikle din bilimlerine dair metodolojinin adaptasyonu hakkında yapılmış geniş kapsamlı bir çalışma olması hasebiyle orijinaldir. Din bilimlerinde yönetime dair tarihsel ve teorik bir çalışma olarak duran eser, ardından gelmesi planlanan uygulamaya dair kitapla genel çerçevenin tamamlanacağını vadetmektedir. Eser açık bir

¹⁴ Kenneth J. Gergen, “Sosyal İnşa: Batının Psikolojide Kendi Kendine Konuşmasından Karşılıklı Küresel Konuşmaya,” 22.

üsluba sahiptir. Metin, tablolar, resimler ve kaynakça fiziksel olarak düzgün bir formatta hazırlanmıştır. Çalışma dil ve üslup açısından incelendiğinde zaman zaman okuyucu ile samimi, arkadaşça bir ilişki kurduğu; zaman zaman resimlerle, karikatürlerle, mitolojik anlatılarla ve metaforlarla konuyu renklendirdiği, çoğunlukla ise öncelikli muhatabı saydığı kitleye uygun olarak akademik bir üsluba sahip olduğu görülmektedir.

Göcen fikirlerini dayandırmak için yeterli düzeyde kaynağa ulaşmış ve atıf vermiştir. Bu açıdan kaynakçanın çeşitlilik ve nitelik açısından başarılı olduğu düşünülebilir. Kitapta önce temel bir tarihsel giriş yapılması, daha sonra sosyal bilimlerde ve sonrasında din bilimlerinde metodolojik sorunların ele alınması, kitabın genelden özele doğru bir sistematığe sahip olduğunu hissettirmektedir. Ayrıca her bölümde temel kavramların ele alınması ve kavramların gelişim süreçlerinin dahi aktarılması okuyucunun zihninde boşluksuz bir yapbozun tamamlanmasını sağlamaktadır. Kitabın sonunda ise yazarın anlatmaya çalıştığı temel noktalara işaret eden bazı filmlere dair kısa bir okuma yapılmış olması okuyucunun konuya hâkimiyetini arttıracak bir son dokunuş olarak görülebilir. Tüm bu açık ve sistematik anlatımın yazarın tezinin ikna ediciliğini arttıran faktörler olduğu söylenebilir.

Çalışmanın geliştirilmeye açık bazı yönlerinden bahsetmek mümkündür. Eser başlangıçta nitel araştırma yöntemleri hakkında yazılması planlanan bir kitap olarak düşünülürken süreç içerisinde bir tarihsel metodoloji okumasına dönüşmüştür. Bu durum kapsamının genişlemesine ve bazı noktalarda eksikliklerin kalmasına sebep olmuş gibi görünmektedir. Çalışmanın farklı ciltlere bölünmesi kısa ya da kapalı kalan yerlerin detaylandırılmasını sağlayarak konunun daha detaylı incelenmesine katkı sunabilirdi. Bu sayede pozitivizme dair eleştiriler ve din psikolojisi özelindeki okumayı içeren kısım daha detaylı ele alınabilirdi. Zira metinde bilimden sosyal bilimlere oradan din bilimlerine oradan da din psikolojisine doğru özelleşen bir sistematik benimsenmesi akıcılığı sağlamış olsa da din psikolojisine dair içeriğin kısıtlı kaldığı söylenebilir. Pozitivist baskının sebep olduğu sıkıntıları din psikolojisi örneğinde gösterme hedefine böyle müstakil bir çalışma ile daha çok yaklaşılabildi. Bu eleştiriye rağmen kitabın konuya dair yapılabilecek müstakil çalışmaların ve benzer eleştirel okumaların önünü açtığı söylenebilir. Eleştirel okumalar için gereken zihin dönüşümü kolay değildir. Bachelard kişinin ön kabullerine geri dönüp ilk deneyimleri üzerine düşünmesi halinde bu statikliği yenebileceğini ifade

etmektedir.¹⁵ Bu açıdan çalışma ‘ben kimim, ne üretiyorum, nasıl üretiyorum?’ diyen sosyal bilimciler ve din bilimcilerin ön kabullerine ve bilime dair ilk deneyimlerine dönmelerini sağlamakla bu dönüşüme destek olacaktır.

KAYNAKÇA

- Arkonacı, Sibel A. *Doğunun ve Batının Yerelliği: Bireylik Bilgisine Dair*. İstanbul: Hiperlink Yayınları, 2015.
- Bachelard, Gaston. *Bilimsel Zihnin Oluşumu*. Çev. Alp Tümertekin. İstanbul: İthaki Yayınları, 2013.
- Eliade, Mircea. *Kutsal ve Kutsal Dışı*. Çev. Ali Berkay. İstanbul: Alfa Yayınları, 2019.
- Gergen, Kenneth J. “Sosyal İnşa: Batının Psikolojide Kendi Kendine Konuşmasından Karşılıklı Küresel Konuşmaya”. *Doğunun ve Batının Yerelliği: Bireylik Bilgisine Dair*, ed. Sibel A. Arkonacı, içinde 19-56. İstanbul: Hiperlink Yayınları, 2015.
- Göcen, Gülüşan. *İki Yorgun Savaşçı: Sosyal Bilimler ve Din Bilimlerinin Çıkmazları*. İstanbul: Eskiyei Yayınları, 2024.
- Horkheimer, Max. *Akıl Tutulması*. Çev. Orhan Koçak. 3. baskı. İstanbul: Metis Yayıncılık, 2016.
- Neuman, W. Lawrence. *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar*. 9. baskı. Ankara: Yayın Odası, 2017.
- Reichenbach, Hans. *Bilimsel Felsefenin Doğuşu*. Çev. Cemal Yıldırım. 2. baskı. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1993.
- Slattey, Martin. *Sosyolojide Temel Fikirler*. Çev. Özlem Balkız vd. 6. baskı. Bursa: Sentez Yayıncılık, 2014.
- Türkdoğan, Orhan ve Gökçe, Orhan. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemi*. 2. baskı. Konya: Çizgi Kitabevi, 2015.

¹⁵ Bachelard, *Bilimsel Zihnin Oluşumu*.